

цію сполучної та лімфоїдної тканини, сповільнюють розвиток запальних реакцій. Осн. Г. ссаців — гідрокортизон і кортизон. Синтетичні препарати Г. (гідрокортизон-ацетат, преднізолон) широко застосовують у медицині й ветеринарії.

Лит.: Біохімія гормонів і гормональної регуляції. М., 1976.

О. С. Мікоша.

ГЛЮТАМІНОВА КИСЛОТА — α-аміноглютарова кислота, COOH CH₂CH₂CH(NH₂)COOH — моноамінодикарбонова амінокислота. Кристалічна речовина, розчинна у воді. Мол. м. 147,13. Перебуває в організмі у вільному стані, а також у складі білків та ін. біологічно активних сполук; найбільше її в казеїні, желатині, клейковині, гліадіні, глютелінах. Утворюється в організмі шляхом амінування α-кетоглютарової к-ти з продуктів обміну вуглеводів, жирів і при розщеплюванні білків. Віграє важливу роль у процесі обміну речовин, особливо в азотистому обміні (в синтезі білків і нуклеотидів, у знешкодженні аміаку в організмі та ін.). Г. к. використовують у харчовій пром-сті та в медицині для лікування деяких психічних і нервових захворювань.

ГЛЮТАТІОН — трипептид (див. Пептиди), утворений з трьох амінокислот: глютамінової кислоти, цистеїну і гліцину. Мол. м. 307,32. Є в усіх живих організмах. Бере активну участь у багатьох окислювально-відновних реакціях організму в зв'язку зі здатністю сульфгідрильних груп (—SH) цистеїну вступати у зворотні реакції. Активує дію протеолітичних ферментів. Одержують із држджів і синтетично.

ГЛЮТЕЛІНИ — група простих білків рослинного походження. Містяться в насінні злаків і в зелені частині рослини. Одержати їх у чистому вигляді важко, тому й вивчено їх мало. Найкраще досліджено Г. пшениці і ячменю — глютенін, рису — оризерин та Г. з насіння кукурудзи. Г. як запасні білки відкладаються в ендоспермі насіннини. Г. відзначаються високим вмістом глютамінової кислоти і наявністю лізину.

ГЛЯЦІАЛІЗМ (від лат. glacialis — льодяний) — вчення, за яким в історії Землі відбувалися зміни клімату від теплого до холодного, внаслідок чого набували великого розвитку льодовики в горах та на рівнинах і не лише в помірних, а навіть і в тропічних широтах. Доказом існування великих льодовиків у геол. минулому Землі вважається наявність валунних відкладів (конгломерати, тиліти, валунні глини тощо). Гляціалісти гадають, що насування льодовиків супроводилося розвитком холододобних флори і фауни, які під час потепління відступали на Пн., а на їхньому місці з'являлися теплолюбні рослини й тварини. Припускають, що особливо розвинулися льодовики в антропогені (див. Антропогенний період і антропогенна система). Засновниками Г. були Ж. Кюве (1812), швей-

царський природознавець Ж. Агасіс та ін. У 2-й пол. 19 ст. цю теорію підтримали швед. геолог О. Торелль і П. О. Кропоткін. Причиною настання льодовикових епох і періодів вважають зміни в розміщенні полюсів Землі, коливання інтенсивності сонячної радіації та ін. Протилежним Г. вченням є антигляціалізм.

Лит.: Кропоткін П. А. Исследования о ледниковом периоде. «Записки русского географического общества по общей географии», 1876, т. 7; Пидопличко И. Г. О ледниковом периоде, в. 1—4. К., 1946—56; Келлер Б. М., Лаврушин Ю. А. Великие оледенения в истории Земли. М., 1970; Кювье Ж. Рассуждение о переворотах на поверхности земного шара. Пер. с франц. М.—Л., 1937. Г. І. Молько.

ГЛЯЦІОДИСЛОКАЦІЯ (від лат. glacies — лід і франц. dislocation — зсунення) — руйнування лоща льодовика під дією його ваги та внаслідок руху льодовикових мас.

ГЛЯЦІОЛОГІЯ (від лат. glaciēs — лід і грец. λόγος — вчення) — наука про льодовики та інші види льоду на земній поверхні. Г. вивчає сніговий покрив, льодовики, кригу водою, підземний лід та ін., досліджує режим і динаміку їхнього розвитку, взаємодію з навколишнім середовищем тощо. Перші дослідження з Г. проведено в Альпах у 2-й пол. 18 ст. В Росії в 19—20 ст. Г. займалася заг. описом льодовиків та ін. сніговольодових утворень. У 30—40-х рр. 20 ст. почато вивчення процесів, які відбуваються в масах снігу й льоду; в 50—60-х рр. визначено режим і осн. параметри льодовиків та ін. об'єктів. Сучасна Г. досліджує поширення та співвідношення снігово-льодових ресурсів, вивчає особливості масообміну снігово-льодових систем з навколишнім середовищем, деформацію і рух льодовиків, снігових лавин, крижаних полів, висвітлює особливості покривних льодовиків (зокрема Антарктиди) як гол. льодосховищ планети. Г. вивчає також історію зледеніння, розв'язує ряд інженерно-гляціологічних проблем. Дослідження в галузі Г. проводять ін-ти АН СРСР і академії наук союзних республік, установи Гідрометеорологічної служби та ін. За каталогом льодовиків СРСР пл. льодовиків в Рад. Союзі становить бл. 78 тис. км², у т. ч. бл. 22 тис. км² у горах. На Україні роботи з Г. ведуться в Харків. ун-ті та Укр. н.-д. гідрометеорологічному інституті.

Лит.: Калесник С. В. Очерки гляціології. М., 1963; Котляков В. М. Снежный покров Земли и ледники. Л., 1968; Попов А. И., Тушинский Г. К. Мерзлотведение и гляциология. М., 1973. В. М. Котляков.

ГМЕЛІН (Gmelin) Самуель Готліб (23.VI 1745, Тюбінген — 27.VII 1774) — російський мандрівник, член Петербурзької АН (з 1767). В 1768—74 подорожував по Пд. Росії, дослідив бас. Дону, пониззя Волги, узбережжя Каспійського м. В Дагестані потрапив у полон; там і помер. Матеріали спостережень було опубліковано в кн. «Подорож по Росії для дослідження трьох царств природи» (1771—85), де вперше описано деяких тва-

рин, у т. ч. дикого коня гарпана (Equus gmelini).

ГМІРЄВ Олександр Михайлович [17 (29). III 1887, Смоленськ — 11 (24). IX 1911, Херсон] — російський пролетарський поет. Працював на Миколаївському суднобуд. заводі «Наваль», брав участь у робітн. русі. За революц. діяльність 1908 засуджений на 6 років каторги. В ув'язненні писав вірші, які вперше було опубліковано в газ. «Правда» і «Невська звезда». Помер у тюрмі.

Тв.: За решіткою. М., 1926; Гори, моє серце. К., 1957; Колос молодий. М., 1958; Грома гордые раскаты. Одесса, 1970.

Лит.: Уралов Т. Путь Алексея Гмырёва. Херсон, 1960. П. М. Виборний.

ГМІРЯ Борис Романович [23.VII (5.VIII) 1903, м. Лебедін, тепер Сумської обл. — 1.VIII 1969, Київ] — український рад. співак (бас), нар. арт. СРСР (з 1951). У 1935 закінчив Харків. інженерно-будівельний ін-т; 1939 — Харків. консерваторію. З 1936 — соліст Харків., з 1939 — Київ. театру опери та балету. Мав голос широкого діапазону, м'якого, красивого тембру; був співаком високої вокальної культури. Партії: Тарас («Тарас Бульба» Лисенка), Сусанін, Руслан («Іван Сусанін», «Руслан і Людмила» Глінки), Борис Годунов (однойменна опера Мусоргського), Мефістофель («Фауст» Гуно), Валько («Молода гвардія» Мейтуса), Кривоніс («Богдан Хмельницький» Давкевича), Рущак («Милана» Г. Майбороди) та ін. Відомий як камерний співак. Нагороджений орденом Леніна. Держ. премія СРСР, 1952. Лит.: Борис Гмыря. К., 1975.

ГНАТЕНКО Марина Василівна [н. 27.II (12.III) 1914, с. Старосілля, тепер Городищенського р-ну Черкаської обл.] — український рад. агроном, Герой Соціалістичної Праці (1975). Член КПРС з 1939. В 1935, будучи ланковою в старосільському колгоспі ім. Комінтерну, виростила по 511 ц/га цукр. буряків, чим разом з іншими знатними буряководами Рад. України поклала початок руху *п'ятисотениць*. Г. — учасниця (1941—44) Великої Вітчизн. війни. З 1947 — наук. співробітник Всеукраїнського н.-д. ін-ту цукр. буряків (Київ). У 1951 закінчила Укр. с.-г. академію. Кандидат с.-г. наук (з 1955). Делегат XVII—XX з'їздів Компартії України, на XVII—XIX з'їздах КП України обиралася членом ЦК Компартії України. Депутат Верховної Ради СРСР 2-го скликання. Депутат Верховної Ради УРСР 1-го скликання. Нагороджена 2 орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції, Червоної Зірки, ін. орденами, медалями.

Тв.: Об агротехнике сахарной свеклы. М., 1957; П'ятисотениць. К., 1975. **ГНАТЮК** Володимир Михайлович (9.V 1871, с. Велеснів, тепер Монастирського р-ну Тернопільської обл. — 6.X 1926, Львів) — український фольклорист, етнограф, громадсько-літературний діяч, акад. АН УРСР (з 1924), чл.-кор. Петерб. АН (з 1902). Друг і соратник І. Франка. Закінчив Львів. ун-т (1898). З 1898 — секретар На-

М. П. Глуценко.

К.-В. Глюк.

Б. Р. Гмыря.

М. В. Гнатенко.

В. М. Гнатюк.

Ф. І. Гнідий. Півень. Глина. полтва. 1964.

Гнатюм:
1 — гілка з стробілами;
2 — жіночі стробіли;
3 — жіночий стробіл;
4 — чоловічі стробіли;
5 — чоловічий стробіл.

Гновоївк. Гновоївк звичайний (*Geotrupes tercorarius*).

ук. т-ва ім. Шевченка, один з редакторів «Літературно-наукового вісника» й «Етнографічного збірника», один з організаторів і редакторів «Українсько-руської видавничої спілки». Автор праць з фольклористики, етнографії, історії л-ри, мовознавства, демографії тощо. Прихильник порівняльно-історичного методу в фольклористиці. Нар. творчість вивчав у тісному зв'язку з соціально-економ. умовами життя трудящих («Сло-вацький опришок Яношів в народній поезії», 1899). Заперечував антинаук. «теорію» згасання нар. творчості, постійну увагу приділяв фольклорним новотворам («Шісенні новотвори в українсько-руській народній словесності», 1902).

Розробив, разом з І. Франком, принципи наук. збирання й видання нар. поезії («Українська народна словесність», 1916). Поклав початок систематизованому виданню фольклорних та етногр. матеріалів: збірки «Коломийки» (т. 1—3, 1905—07), «Гайки» (1909), «Галицько-руські анекдоти» (1899), «Колядки й щедрівки» (т. 1—2, 1914), «Українські народні байки» (т. 1—2, 1916), «Знадоба до української демонології» (т. 1—2, 1904—12), «Галицько-руські народні легенди» (т. 1—2, 1902—03), «Похоронні звичаї й обряди» (1912) та ін. Автор багатьох досліджень і видань із історії духовної і матеріальної культури України, зокрема Закарп. України: «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» (т. 1—6, 1897—1911), «Руські оселі в Бачці» (1898), «Русини Пряшівської епархії і їх говори» (1900) та ін. Г. популяризував ідеї соціал-демократії, наук. комунізму, видавав твори Ф. Енгельса, перекладав укр. і рос. л-р (І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, Л. Толстого, М. Горького, А. Чехова та ін.). У Велесневі 1969 відкрито меморіальний музей Г. і встановлено йому пам'ятник.

Гнатюк Дмитро Михайлович (н. 28.III 1925, с. Старосілля, тепер с. Новосілка Кіцманського р-ну Чернівецької обл.) — український рад. співак (баритон) і режисер, нар. арт. СРСР (з 1960). Член КПРС з 1962. У 1951 закінчив Київ. консерваторію; тоді ж став солістом Київ. театру опери та балету. Партії: Остап, Микола («Тарас Бульба»), «Наталка Полтавка» Лисенка), Мартин, Максим («Милана»), «Арсенал» Г. Майбороди), Мазепа, Євгеній Онегін (однойменні опери Чайковського), Демон («Демон» Рубінштейна), Ріголетто («Ріголетто» Верді). Фігаро («Севільський цирюльник» Россіні) та ін. Вистави: «Князь Ігор» Бородіна (1975), «Тихий Дон» Дзержинського (1976). Концертна діяльність. Депутат Верховної Ради СРСР 8—10-го скликань. Нагороджений орденом Леніна, орденами Жовтневої Революції, Дружби народів, медалями. Держ. пре-

мія СРСР, 1977. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1973. Премія Ленінського комсомолу, 1967.

Лит.: Станішевський Ю. О. Дмитро Гнатюк. К., 1975.

ГНЕЙС (нім. Gneis) — гірська порода, що складається головним чином з польських шпатів, а також кварцу та кольорових мінералів (біотиту, мусковіту, амфіболів, піроксенів). Має більш-менш чітко виявлену паралельно-сланцювату текстуру. Утворюється внаслідок глибокого метаморфізму осадочних (парагнейс) або вивержених (ортогнейс) гірських порід. Г. поширені в районах розвитку порід докембрію, рідше — в молодих складчастих областях. Використовують Г. для одержання щебеню, тротуарних плит та як облицювальний матеріал.

ГНЕНІЙ Петро Демидович (н. 25.VIII 1920, с. Каленики, тепер Решетилівського р-ну Полтавської обл.) — передовик і новатор виробництва в чорній металургії, сталевар, Герой Соціалістичної Праці (1966). Член КПРС з 1944. Працюючи з 1947 на Ждановському металургійному заводі «Азов-сталь», вніс цінні раціоналізаторські пропозиції при розробці технології нагрівання спец. сталей. Ініціатор руху «Дев'ятих п'ятиріччя — метал відмінної якості». З 1974 — на пенсії. Депутат Верховної Ради СРСР 7—8-го скликань. Нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями. О. В. Грушко.

ГНЕТУМ (*Gnetum*) — єдиний рід рослини родини гнетових. Ліани, невеликі дерева або кущі. Листки супротивні, широкі, шкірясті, з сітчастим жилкуванням. Дводомні рослини. Спороносні колоски (мікро- і мегастробіли) зібрані в кільця. Жіночий гаметофіт не має архегоніїв, яйцеклітини утворюються з вільних ядер, у верхній частині гаметофіта. При достиганні насіння внутр. покрив мегастробіла утворює твердий, кам'янистий шар, а зовнішній (яскраво забарвлений) стає м'ясистим. Бл. 40 видів, поширених у вологих тропічних лісах Пд. та Пд.-Сх. Азії, а також Пд. Америки і Зх. тропічної Африки. В тропічній Азії деякі види Г. (напр., *G. gnemon*) культивують заради їстівних насіння та молодих листків і стробілів.

ГНЕДАШ Вадим Борисович (н. 21.VII 1931, Москва) — український рад. диригент, нар. арт. УРСР (з 1978). Член КПРС з 1974. У 1955 закінчив Київ. консерваторію. Працював у симф. оркестрі Донец. філармонії (1956—61, з 1959 — гол. диригент). З 1961 — худож. керівник і гол. диригент симф. оркестру Укр. телебачення і радіо. В репертуарі Г. — вокально-симфонічні й симфонічні твори світової класики, рад. композиторів, зокрема укр. Б. Лятошинського, А. Штогаренка, Л. Ревуцького, К. Данькевича, Г. Майбороди та ін.; озвучення кінофільмів.

ГНЕДЕНКО Борис Володимирович [н. 19.XII 1911 (1.1 1912), м. Сімбірськ, тепер Ульяновськ] —

український рад. математик, акад. АН УРСР (з 1948). Закінчив Саратов. ун-т (1930). Працював в ун-тах Москви (1937—1945 та з 1960), Львова (з 1945) і Києва (з 1950). У 1955—58 — директор Ін-ту математики АН УРСР. Осн. праці стосуються імовірностей теорії, математичної статистики, теорії надійності, історії та методології математики. Премія ім. П. Л. Чебишова АН СРСР, 1950.

Тв.: Курс теорії імовірностей. К.—Львів, 1949; Математичні методи в теорії надійності. М.—Л., 1965 [у співавт.]; Приоритетні системи обслуговування. М., 1973 [у співавт.]; Елементарне введення в теорію ймовірностей. М., 1976 [у співавт.].

ГНІДИЧ Микола Іванович [2 (13). II 1784, Полтава — 3 (15). II 1833, Петербург] — російський поет, перекладач. Навчався в Полтав. духовній семінарії, Харків. колегіумі та в Моск. ун-ті. Був близьким до поетів-радищевців, згодом — до декабристів. Вололюбні настрої Г. виявилися в поезіях «Співжиття» (1804), «Перуанець до іспанця» (1805) та ін. Переклав рос. мовою «Простонародні пісні нинішніх греків» (1825), трагедію Шіллера «Змова Фієско в Генуї» та «Іліаду» Гомера. Г. добре знав укр. мову, історію й культуру укр. народу. Українці присвятили ряд віршів («Ластівка» та ін.), писав вірші укр. мовою; листувався з І. Котляревським.

Тв.: Стихотворення. М.—Л., 1963.

ГНИЛА — річка в Тернопільській обл. УРСР, права притока Збручу (бас. Дністра). Довж. 58 км, площа бас. 747 км². Живлення снігове і дощове. На Г. — м. Скалат.

ГНИЛА ЛІПА — річка у Львівській та Івано-Франківській областях УРСР, ліва притока Дністра. Довж. 87 км, площа бас. 1320 км². Тече Подільською височиною. У верхній частині долина річки має мальовничі схили, порослі лісом, у нижній — терасовані (тераси до 15—40 м заввишки). Ширина річища до 20 м. Використовують для водопостачання і зрошування (Бурштинське водосховище). На Г. Л. — міста Перемишляни і Рогатин.

ГНИЛИЙ ЕЛАНЕЦЬ — річка в Кіровоградській і Миколаївській областях УРСР, ліва притока Пд. Бугу. Довж. 103 км, площа бас. 1235 км². Влітку часто пересихає. На річці збудовано 2 водосховища, воду яких використовують для зрошування. На Г. Е. — м. Нова Одеса.

ГНИЛИЙ ТАШЛІК — річка в Черкаській обл. УРСР, ліва притока Тясмину (бас. Дніпра). Довж. 66 км, площа бас. 572 км². Живлення снігове і дощове. Використовують для пром. водопостачання, зрошування, риборозведення.

ГНИЛИЙ ТІКИЧ — річка в Київській і Черкаській областях УРСР, один з витоків Тікичу (бас. Пд. Бугу). Довж. 157 км, площа бас. 3150 км². Використовують для пром. і комунального водопостачання, зрошування та риборозведення; три невеликі ГЕС. На Г. Т. — м. Звенигородка.